

nalmas kaland gyáva, önző és eltűnő férfiakal. Mély értelmű a regénynek az a jelenet-sora, amikor Ursula eltéved az erdőben, majd találkozik a grófnővel, és ezzel a felvilágosult és szabadlelkű asszonnyal beszélgetve kifejti a szenvedéllyel kapcsolatos filozófiáját. Azt mondja, hogy „szenvedünk is eleget azoktól a személyektől, akikbe valamely szenvedély démona befészkelte magát”, de azért szerinte a szenvedélyek nélkülözhetetlenek. „Ha kivesszünk belőlünk – mondja –, mintha nem is volnánk eleven emberek többé.” Ilyenkor „minden tárgy egyformán közömbös számunkra, a világot mintha sűrű kőd takarná”, sőt „mintha még tulajdon lelkiünk is efféle sűrű köddel fődözne el magát, [...] mintha még az is csak az erős szeretet vagy gyűlölség világánál táruina föl előttiünk”.

Ursula egész életében keres valamit, megértést, társat és legfőképpen önnön életének értelmét. Érzékenyen ragad meg *rejtett jelentéseket*, gesztusokat, író-művészfiguraként is értelmezhető. Ez a regény konkrét és átvitt értelemben is vajúadások, szülések sora, melyre az önmagára maradás és a teljes bezárulás, majd a világhoz való viszony elmergesedése és teljes szertefoszlása következik. Ursula meddő kapcsolatokra lel, bűnné nagyítja föl önostorozó módon, hogy a valószínűleg hozzá teljesen hasonló utat bejárt és ellenségesen viselkedő anyjával szembefordul, és apja mellé áll, később pedig olyanféle gyöngédséget mutat, melyet az kedvére magyaráz, és céljai érdekében kihasznál. Ez a leegyszerűsítve talán ödipális jellegű büntudatnak nevezhető érzés végigköveti egész életét, akárcsak a valódi vagy vélt bizonytalanságok. Lehetséges, hogy nem az az apja, akit annak hisz, mint ahogyan ő is félrevezeti a világot azt illetően, hogy kitől esett teherbe. Leginkább önazonosságának kérdése gyötri: „*Ki s mi vagyok valójában? Pokolbéli szörny vagy ártatlan gyermek?*” – kérdi önmagától, és kérdése mögött az áll, hogy az-e ő, aminek az apja és mások látják, vagy ahogyan azok a saját érdekük szempontjából megítélik az ő létének funkcióját – vagy valaki más.

A cselekményen végigvonul egy toposz: a monumentalizált kis vétket gyávaságból valódi, nagy bűnökkel leplezik el. A bünt szülő bűnvezeti apja életét is és az övét is. Ezek az elleplezések, a látszatok, a félelmek, az örökös lelkiismeret-furdalás értelmezik a regény alapotívumait: a menekülést, az álarcot, a karneváli világlátást, a haláltáncképzetet vagy épp

a tüzet. A tűz, ahogyan azt a szenvedélyről mondta Orsolya, szintén kettős természetű az ő életében: elpusztít, és megadja az újraszületés lehetőségét. Elemészi a jót, az otthont, a hozzátartozókat, a családot, de a rossz színterét is, a múltat, a már elviselhetetlenül hazug élet bizonyítékait is.

Az egyik legtarkább és súlyponti jelenet egy Szent János-ünnep. Itt szinte minden fontos motívum felvonul. Vásári kavargás, maskarás mulatozás, apokaliptikus, groteszk látomások. A lányok és a legények hatalmas tüzet raknak, hogy elűzzék a rontást. Orsolya ezen az éjszakán ismeri meg, de el is veszíti az igazi szerelmet. Víziójában megjelenik a címbeli *hígyó*, melyről a regény első fejezetében azt olvastuk, hogy „a tulajdon árnyékának látására minden ok nélkül erősen felindul”.

Doboss Gyula

A FÖLD KÉRDŐ REMÉNYE

Takáts Gyula: Emlékek életrajza.

Esszék, visszaemlékezések

Berzsenyi Könyvkiadó, 2002. 154 oldal, á. n.

Első verseskötete 1935-ben jelent meg; mint vidéken élő költőink legjobbjai (Berzsenyi és Arany is), Takáts szívósan, tudatosan táplálja fővárosi és országos szellemi kapcsolatait rendszerét. Odaadón levelez, figyel a nemzedéki és általában a művészeti, irodalmi folyamatokra, irányzatokra, alkotókra, művekre. A levelek később beépülnek esszéibe, vagy kommentálásuk bővül értekezéssé. Kritikát, tanulmányt a harmincas évek második felében kezd rendszeresen írni. E kezdetnek is megvan a maga előzménye: 1929 és 1934 között folytatott pécsi egyetemi tanulmányai idején megismerkedik Tatay Sándorral és Weöres Sándorral, Dénes Tiborral, Barátos Endrével, mestereket talál Fülep Lajos, Várkonyi Nándor, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos professzori körében. Ebben a nagy névsorban is eredeti színfolt: tanárnak és (lehet, hogy akkor még csak félig öntudatosan) muzeológusnak készül, de a túltengő „humán” literátori típusall ellentétben a földrajzi, geológiai stúdiumokat választja, a gyalog vagy kerékpárral

bejárható természettel és a megformált, az ember keze nyomát magán viselő tárgyakkal van kapcsolatban, azok története, atmoszférája érdeklí, valamint az egyetemesség felé kitérő gondolkodás, a görög típusú filozófia. Közel marad az anyaghoz, a konkrét tapasztalathoz. Intellektus és szenzualizmus összefonásos jellemi karakterében; az anyagban eszmét lel, az ideát a materiával együtt fogja fel. Hinni akar a kozmikus evolúcióban és a „kert”-nek, a földi paradicsomnak a mítoszában és újratereztetése lehetőségében, de feltételül szabja az ember verejtékes munkáját, tevékeny fejlesztő közreműködését a jobb jövő érdekében. Vidékségét nem érzi hátránynak, hanem létmódnak és életstílusnak, sőt szerepet és öntudatot adó erőforrásnak. Ironikusan, nevelő szerzetessel, igazi pedagógusként fordul kisvárosa „polgárjelölt” világához, de eszményi, életmintává növeli a szőlőtermelő, borászok hegyközség jellegzetes kultúráját. Idegenkedik a távlat nélküli, gondolatlan provincializmustól, de a gyakorlattól elszakadó, öncélú bölcsekedéstől, politizálástól, művészeskedéstől is. Eszménye az életben és a művészetben egyaránt a „hasznos szépet” teremtető, művelt és művelő ember.

Amikor bő hatvan évvel ezelőtt korai esszéit kezdte írni, egyebek között Babits és Németh László vitája volt napirenden, a nyugatos és a népi esszétípus és -szemlélet került látványosan szembe egymással. Takáts elfogulatlanul figyelte a vitát, mindkét féltől megtanulta, amire szüksége volt. Ellentéteikben nem követte őket, és sok más árnyaló, színező hatást kevert saját koncepciója kifejtéséhez. Elfogadta, tisztelte Babits és Kosztolányi szimbolista eredetű szépségkultuszát, de Kodolányihoz, Gulyás Pálhoz csatlakozva a KALEVALA jelképezte szemlélethez is ragaszkodott. Nem állította szembe, hanem szintézisbe foglalta a görög-latin meg a finnugor hagyományt, Homéroszt és Vejnemőjnt. Így akart közel kerülni a „magyar költészet lelkéhez”. Csokonai és Berzsenyi „harcáról” szóló ismert régebbi tanulmánya („A MAGYAR POÉZIS MENETELE”) a két ellentétesnek látszó irányzat összefogásában kereste a megoldást; „magyar–hellén klasszicizmus”-ról gondolkodott, szerinte Csokonai, Berzsenyi versei „ebben az egészben látszanak igazán hatalmasnak, tündöklő kincseknek”. Költészetét, prózáját, esszéit „az eljövendő, tökéletes ma-

gyar költői stílusnak” az alapkövei közé szánja. A poétai cél: „életstílus”, gyökerei a görög–latin antikvitásba és a KALEVALA tevényébe érnek le, meg persze „a magyar *Dunántúl*”-éba.

Az EMLÉKEK ÉLETRAJZA összefoglalása, summarizálása, aktuális újragondolása korábban olykor bővebben kifejtett gondolatainak. Nem ismétli önmagát, mint ahogy Drangalag költője, Csú-Fu sem utánozza a régebbi Takáts Gyulát, hanem egy személyben tanítványa és mestere. Az esszéista és a költő olyan egyetemességre tör, amelyben a tapasztalt és a képzeletbeli világ egyesül. „*Határai éppúgy Nahonxypán és Somogy, mint a Gibraltár és a Boszporusz vagy a Lappföld és Kréta szigete.*” Látás és látomány, tudás és képzelet, érzékelés és nosztalgia egyesül ebben a szemléletben, az elköltelezettség nélküli, mindenütt való jelenlét, a szabad belépés akár „*a véletlen pillanat adottságába*”.

Önéletrajzi emlékezésekkel kezdődik, és „*sorsfordító pillanatokról*”, „*vonzódásokról*” szóló interjúkkal végződik a kötet. Takáts életműve föloldja a leckét, hol van a határ az önéletrajzi személyesség és az objektív, tárgyias szemlélet között. Nagy költőbarátairól, a *Nyugat* ügynevezett harmadik nemzedékéről szólva kérdezi (Jékely, Forgács, Weöres, Rónay, Vas István, Radnóti, Kiss Tamás, Csorba nevének említése után): „*De mi volt a barátság mögött? Mindenkör a tökéletes szépre, az európaire és a humánusra való támaszkodás.*” Pompás megfigyelésekben gazdag esszé és színikritikát ír Weöres talán máig nem eléggé alaposan elemzett és értékelt drámájáról és kaposvári előadásáról (A KÉTFEJŰ FENEVAD), vagy éppen Gyergyai Albertről, akiben „*derűs és gazdag szerénysége és lírától fénylő tudása és stílusa*” ragadta meg. „*Keves van, aki tárgyát jobban ismeri, és lelkiismeretesebben, elmélyültebben fejtegeti.*” Jólesik olvasni ezt a jellemzést A „LÍRAI GYÖNGÉDSÉG STILISZTÁ”-ról (a címben idézett jelzős szerkezet Babbitstól való), akit az esszé nagymestereként akarva-akaratlanul kényelmetlen vitába keverték az irodalomtudományos egzaktság képviselői. Gyergyai életműve nem szorul védelemre, de jellemző adalék, hogy Takáts Gyula éppen Kaposváron idézi emlékét, „*mert ez a prousti stílusú, alaposságú és horizontú literátor sohasem feledkezett meg szülőföldjéről*”. Szelleme magabiztosságra, okos helyi öntudatosságra biztat. A Szekszárd–Alisca folytonosságot, kapcsolatot

sokan Mészöly Miklós révén ismerik, Takáts annak a Csányi Lászlónak küld születésnap-i levelet Aliscába, aki a *Dunatáj* folyóiratot szervezte és szerkesztette. Talán a közös vidéki élet és sors juttatta eszébe Mikes Kelemt, a rodostói magány fájalmát, de még inkább az együtt érző jóakarát: „ennek a magánynak bizony ma már egészen más és talán már-már szerencsésebb is a távollata a bizánci-konstantinápolyi XVIII. századénál. Ma a technika szárnyaival [...] egyre jobban elmélyítő és szellemtágító a szekszárdi környezetben”. Kiváló megfigyelő és részvevő elmebűvár írhat csak ilyen sorokat, olyan valaki, akinek személyes tapasztalata van a vidéken élés terheiről, de előnyre fordításának esélyéről is.

Somogy és Kaposvár volt annak a helyi világnak a centruma, ahol Takáts szelleme tartósan elidőzött, később csatlakozott hozzá a Balaton-felvidék, Becehegy tájhoz. Kaposváron ismerte meg Rippl-Rónait, Martyn Ferencet, a Balatonnál Egry Józsefet, akiket szakmai tudósoknál bensőségesebben ismert: műteremlátogatójuk, horgászó társuk, mindennapos vendégük vagy vendéglátójuk volt. Pécsét Várkonyi Nándorral, Csorba Győzővel, Budapesten Vas Istvánnal, Kálnoky Lászlóval, Jékelyvel tartott kapcsolatot, tanára volt Fodor Andrásnak és kortársainak s még fiatalabbaknak is.

Újabbban helytörténeti és irodalomtörténeti, mondhatnánk, a régebbi regionális múlt iránti érdeklődése kapott tápot. *Kötése* régi helységnevén Somogy megyében, már 1229-ből van róla nyelvtörténeti adat, de nevezetessé, emlékeztetéssé alighanem Takáts Gyulának mostani kötetében közreadott kutatásai teszik. Kötcséhez fűződik az 1791–1864 között élt Mocsy Antal irodalmi tevékenysége, *EGY ELFELEJTETT POLIHISZTOR ÉS PHAEDRUS-FORDÍTÓ-É*. Mocsy anyai ágon távoli rokona volt Takáts Gyula családjának, tőle örökölték az *Aurora*, az *Athenaeum* és a *Figyelmező* 1822–1837-es példányait, meg egy rézből készült, méter hosszúságú mérőeszközt, melyre gyerekkorában talált rá a későbbi költő. Ezek a tárgyi és családi emlékek indították el olyan művelődéstörténeti kutatás útján, amelyből szerteágazó tanulságokat vont le a reform- és Bach-korszaki magyar vidék és társadalom szellemi és fizikai valóságáról, főleg arról, hogy „a feudálisból pol-

gáriba miként változott széles, magyar társadalmi tablónk”. A somogyi betyáros világ és a német „szépészet” elfoglalt pártfoglalása jócskán megnehezítette például a XIX. század első harmadában a magyar színjátszás ottani jelenlétét, de Kötcsén akkoriban hosszabban tartózkodott, s jókora bevétellel több előadást tartott a magyar színtársulat, mint akár Kaposváron. Mocsy Berzsényivel barátkozott, és ugyanabba a könyvtárba jártak kölcsönözni. Takáts interpretációjában a Mocsy család gazdasági és szellemi életformaváltozást valósít meg és szimbolizál, „egy falusi, nemesi nagybirtok széthulló kereteiből egyre inkább polgárosuló életstílusra” sikerült váltaniuk.

Ide csatlakozik az *EGY KŐ ALATT KÉT KÖLTŐ CÍMŰ* esszé. Két jeles somogyi költőnő kaposvári sírkőavatásának alkalmából íródott, anya és leánya, Kisfaludy Atala és Szalay Fruzsina újratemetésekor. Vannak antológiák és kötetek, ahonnan ismerhetjük verseiket, de fölfedeztetésük és emléküik élesztése igencsak szükséges. Kisfaludy Atala Ányos Pálnak is rokona volt, Arany János *Figyelője* írt róla. Mocsy Antalról „kedves, mély tudományú öreg”-ként emlékezik meg: „Ő iparkodott nálam helyrehozni a felületes női nevelés hiányát.” Szalay Fruzsina világirodalmi, modern szemléletű távlatáról, eszményi szabadságvágyáról Takáts ihletett jellemzést ír, nagyszerű példákat idéz kitűnő formaérzékére, Babits előtti zenei verselésére. „Olyan gondolati mélység rejlik nem egy versében, amely a tárgyi, vaskos somogyi realitáson túl egy szellemi hinta szárnyán a végtelenbe és fénybe emelte...” Kongeniális felismerés, még ha a szigorúbb ítélet túlzásnak minősítené is a dicséretet. Takáts bizonyára önkéntelenül a saját önjellemzését, ars poeticáját is beleírta, belefestette ebbe a portréba: „A valóság feletti végtelenből az idő szólítása és a természet ihleti.” Választékos, érzelmes és dekadens hangulatú líráról értekeznek, a kötelező társadalmi hang nélküli artisztikus költészetet méltatja. Ez az ízléseszménye, önvallomása.

A magyar irodalomban gyakran és érthetően tapasztaljuk a politikai túlérzékenységet, a terhes társadalmi felelősség vállalását. Takáts érti ezt a hagyományt, de életműve könnyednek, természetesnek mutatja a kötelességvállalást. Elmélyülés, munka, műveltség az alapja, fontoskodás nélküli tudás. Nagy költő-

ről beszélünk, illő, hogy bár az ismertetés az esszéíróról szól, versszakok felidézésével végződjék:

„Magamra bízva és erőmre
halál és élet szárnyai között
lesem e csonttádermedt zöldbe
rövid parancsotok, jó ösztönök. [...]

Egy kozmikus, szép sivatag képe
ragyog köröttem ilyen reggelen,
s nem is enyém, a föld kérdő reménye
pislog, mint pipicsláng a szívemen.”

A vers címe MOST IS E JÁTSZMA; ennek a játszmának a tétjeit hordozza, viseli Takáts Gyula versben és prózában.

Csűrös Miklós

NINCS ÉS LEGYEN

Hannah Arendt: Előadások Kant politikai filozófiájáról. In: Hannah Arendt:

A sivatag és az oázisok

Fordította Pató Attila

Gond–Palatinus, 2002. 380 oldal, 2690 Ft

„Bizonyos nehézségekkel kell számolnunk”, tudatja Arendt őszintén az ELŐADÁSOK legelső mondatában, „ha Kant politikai filozófiájáról akarunk beszélni”. Szám szerint egygel, de az jökora: azzal nevezetesen, hogy „Kant sohasem írt politikai filozófiát”.¹ Miről léssen akkor előadva itt? Mert az valószínűtlen, hogy majd’ száznegyven oldalon át fog taglalni a szerző olyasvalamit, ami nincs. Vagy talán mégis van? „Létezik kanti politikai filozófia, noha ilyet Kant, ellentétben más filozófusokkal, egyáltalán nem írt.” (271. sk.) Úgy van tehát, hogy nincs. Csavaros egy helyzet. De mire idáig jutott, az olvasó cinkosan mosolyoghat már. „Kant csak élete késői korszakában ébredt tudatára a politikum fogalmának – értesülhet ugyanis előzőleg –, amikor már sem ereje, sem ideje nem volt ahhoz, hogy kidolgozza az elméletet ebben a konkrét tárgyban.” Ám ezzel Arendt „nem azt akar[ja] mondani, hogy Kant, életének rövidsége miatt, elmulasztotta megírni a »Negyedik kritikát«, hanem azt, hogy a harmadik kritikának, Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-NAK [...] kellett volna

azzá a könyvvé válnia [should have become the book], amelyik egyébként hiányzik Kant hatalmas életművéből” (229. sk.; a magyar fordításban szereplő „kellett volna annak a könyvnek lennie” értelmetlen, ezért módosítottam – P. Z.).

Két kérdés vetődik fel itt (vagy egyazon kérdés negatív és pozitív oldalról). Először: miért nem azokból a művekből rekonstruálja Arendt Kant elméletét a politikáról, amelyek ténylegesen foglalkoznak e témával? Miért üdvözítőbb „sejtésszerűen megfogalmazni, milyen is lett volna Kant politikai filozófiája, ha elegendő erő és idő állt volna rendelkezésre megfelelő kifejtéséhez” (249.), mint szövegszerűen áttekinteni a kései oeuvre közvetlenül vagy közvetve politikai tárgyú részeit? Másodsor: miféle politikafilozófiai mondanó lappanghat vajon – ha kidolgozatlanul is, de legalább a „could have become” potenciáljával – Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁBAN, olyan ráadásul, amely más művekben nem fellelhető? Először-másodsor: hogyan értendő a premissza és a következtetés, hogy „mivel Kant nem írta meg politikai filozófiáját, ezért a legjobb módszer, hogy kitaláljuk, mit is gondolhatott e tárgyban, az, ha Az ESZTÉTIKA ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJÁ-HOZ fordulunk” (329.)?²

Olyan kaliberű politikai teóriát valóban nem alkotott, amely akár az ismeretelméleti-ontológiai, akár morálfilozófiai alapvetéshez volna fogható. A „nem írta meg” tézise mégis különösen hat, miután Arendt pár sorral előbb leszögezi: „Kant tényleges elmélete a politikai ügyeket illetően az örök haladás elmélete és a nemzetek szövetségi egyesítése volt avégett, hogy ez biztosítson politikai realitást az emberiség eszméjének.” (Uo.) E „tényleges elmélet”, amelyre Kant úgy az 1780-as évek közepétől egyre több energiát fordít – s amely korántsem merül ki persze „a politikai ügyek”-ben, hiszen a világpolgári egyesülés, valamint az alkotmány- és a nemzetközi jog vele összefüggő kívánalmaival az a már a következő német gondolkodói generáció felé mutató problematika jelentkezik, hogy képes-e az eladdig időtlen-statisz és a történeti események teleologikus uralására a természet vagy a gondviselés valamilyen titkos célzatát tétélezvén –, szóval a tényleges elmélet kiválóan összerakható Az ÍTÉLŐERŐ KRITIKÁJA nélkül. Ennek 83. paragrafus a témába vág ugyan, de csak azzal, hogy dióhéjban rekapitulálja a hat évvel korábbi programatikus értekezés, Az EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉ-